

ИДЕНТИЧНОСТ, СЕБЕУТВЪРЖДАВАНЕ И СЕБЕРЕФЛЕКСИЯ ПРИ УЧЕНИЦИ И СТУДЕНТИ

Боян Василев

Пловдивски университет „П. Хилендарски“

Маргарита Бакрачева

Софийски университет „Св. Климент Охридски“

Резюме. Уменията за себерефлексия се изграждат като част от общото психосоциално развитие и себепределяне и процесът може да бъде целенасочено подкрепен. Уменията за поддържане на оптимална самооценка и себеусещане се формира в хода на търсене и откриване на себе си във връзка с възможностите и стремежа към себеутвърждаване. Представени са резултатите, получени от изследвани 364 ученици и студенти като представители на най-сензитивния период на изграждане на идентичността. Акцентът е основно върху взаимните връзки между себеутвърждаването и идентичността.

Данните от емпиричното изследване върху феномените себеутвърждаване и идентичност са интерпретирани от гледна точка на личностната рефлексия. Те разкриват, че повишеният стремеж към себеутвърждаване – независимо дали чрез ориентация към другите и търсене на външна подкрепа, или реализиран чрез собствени успехи и автономно, води до по-успешно себепределяне и стимулира изграждането на психосоциална идентичност. Изведените връзки имат приложимост в учебна среда и могат да бъдат полезни за всички, ангажирани в обучението и работата с ученици и студенти.

Ключови думи: идентичност; себеутвърждаване; себерефлексия

Теоретична постановка

Себеутвърждаването и изграждането на психосоциалната идентичност заемат централно място в юношеството и периода на възникващата зрялост. Те представляват начина на комуникация със себе си и средата в периода на нормативно и индивидуално съзряване. Но докато идентичността е изучена от много ракурси, то себеутвърждаването е проблемно поле, което още не е толкова ясно операционализирано и следва да привлича интереса на повече изследователи.

Според устойчивата традиция в съвременните изследвания идентичността се разглежда от перспективата на класическата теория на Е. Ериксън, операционализирана от Дж. Маршиа и Дж. Адамс в статуси на идентичност и траектории на развитие (Erikson 1963; Marcia 1966; Adams et al. 1989). Разглежда се идентичността от гледна точка на статусната парадигма, според която всяко лице може да бъде отнесено към един от четирите статуса на идентичност – изградена (направени избори след самостоятелно проучване на алтернативите), мораториум (отлагане на изборите и продължаване на изследването на възможните избори), дифузия (липса на избори и активност в търсенето на такива) и предрешена (отсъствие на собствено търсене и следване и поддържане на изборите на значими други).

Но в многобройните публикации в тази област не се повдига принципиалният въпрос: какво мотивира младите хора да се самопознаят и да се стремят към постигането на идентичност тъкмо в юношеството? В отговор на този въпрос се издига и подлага на проверка следната изходна теоретична постановка: постигането на психосоциална идентичност като процес е мотивирано от стремежа на младите хора към себеутвърждаване, т. е. постигането на преживяване и съзнание за собствената значимост, ценност, както и стремеж да се получат потвърждения, че другите (значимите други, а в юношеството това са основно връстниците), признават тази значимост и ценност.

Проблемът за себеутвърждаването е още сравнително нов и недостатъчно проучен в съвременната психологическа наука и в нейния основен раздел – психологията на личността. Това е донякъде необяснимо, тъй като основополагащи идеи, насочващи изследователите на личността към стремежа на човека да се стреми към значимост, признание от другите и по-висока позиция сред тях, изказват още З. Фройд, Дж. Дюи и У. Джеймс. По-късно А. Адлер и Е. Маслоу, също без да използват термина „себеутвърждаване“, твърде ясно и определено описват този феномен и неговото значение в живота на индивида и в процеса на личностното му развитие, като го осмислят в контекста на своите влиятелни теории.

В оскъдната все още литература по тази проблематика се открояват две обособени тенденции в изследването и интерпретациите на този феномен, които са компактно обединени в отделни научни школи. В едната тенденция, която е представена от руските психолози, себеутвърждаването се интерпретира като същностна характеристика на човека, която се проявява в постоянен стремеж към постигане на значимост на собствената личност и признание на тази значимост от другите хора. Основоположник на тази традиция е Л. И. Божович, а най-активен съвременен автор – Н. Е. Харламенкова; тя е автор на цялостна концепция, в която представя себеутвърждаването като универсална личностна характеристика, както и пионер в емпиричното изследване на този феномен, като е създала и изследователски инструмент.

Другата традиция е създадена и поддържана от американските психолози и в нея себеутвърждаването (self-affirmation) се разглежда като особен модус и проява на психологическа защита (в специфичен американския вариант). Създател на традицията е Кл. Стийл, а най-активни съвременни автори са Д. Шърмън и Дж. Коен. Върху тази теоретична концепция редица американски психолози осъществяват емпирични изследвания, а емпиричните резултати се използват за интересни и полезни практически препоръки, приложими във възпитателната работа.

Като се основава върху теоретичните идеи в малобройните все още концепции за себеутвърждаването, както и върху ценните идеи в най-авторитетни теории за личността и мотивацията, единият от авторите на статията представя своя *авторска концепция* за този феномен и за степените на неговото проявление, открити (проявяващи се) в широк онтогенетичен план, но ориентирани главно към юношеската възраст. Себеутвърждаването възниква в детството, а в различните възрасти закономерно се редуват неговите качествено различни проявления. При децата, а след това и при тийнейджърите, себеутвърждаването се постига чрез стремеж към приемането и одобрението на другите: при малките деца това са възрастните (и стремежът е да се постигне позицията на „доброто дете“), а при тийнейджърите – връстниците (и желаната позиция е на „добрия другар“).

В юношеска възраст се наблюдава постепенен преход към себеутвърждаване, което се основава върху стремежа да се постигат качествени постижения и успехи, които свидетелстват за нарасналите възможности на младия човек, за придобитата компетентност в различни дейности – учене, спорт, изкуство. Себеутвърждаването става по-автономно, вътрешно мотивирано (Deci, Ryan 1985). То следва да бъде типично за зрялата възраст, когато постигнатите качествени резултати и успехи се осмислят като реализация на собствения потенциал и компетентност.

Въз основа на тази онтогенетична логика може да се разграничат *две основни степени (качествени нива) в развитието и проявлението на себеутвърждаването*. По-ниско е равнището (степената) на себеутвърждаване, когато субектът го преследва и постига чрез активност, насочена към *приемане, одобрение и признание от другите*, чрез преследване на слава, престиж и позиция в референтната общност. По-високо е нивото (степената), когато себеутвърждаването се проявява в стремеж към *високи и стойностни постижения* (творения, качествени продукти, личностен растеж), които са ценни сами по себе си, независимо от оценката на другите (Vasilev 2016, p. 164 – 165).

Тези изходни положения са в основата на създадения инструмент – тест за себеутвърждаването, и върху него е основано настоящото емпирично изследване. Специален интерес представлява връзката между себеутвърждаването и идентичността.

Постановка на емпиричното изследване

Целта на представеното изследване е проследяване на връзките между психосоциалната идентичност и себеутвърждаването. Предпоства се следната *хипотеза*: между стремежа към себеутвърждаване (преживявано като желание на субекта да се чувства значим, достоен, можещ и компетентен, приет, одобряван и признат) и постигането на психосоциална идентичност съществува значима и същностна връзка: очаква се, че по-високото равнище (степен) на себеутвърждаване статистически значимо корелира с по-високите статуси на психосоциална идентичност. *Алтернативна хипотеза*: между феномените себеутвърждаване и идентичност не се наблюдава същностна връзка и всеки от тях е самостоятелна, независима личностна характеристика на човека.

Ако се установи връзка между себеутвърждаването и идентичността, тя може да се предполага и като връзка на взаимно пораждане (или подкрепяне и стимулиране). Тъй като себеутвърждаването е по-ранен и първичен феномен в онтогенетичен план от идентичността, в по-нататъшни изследвания трябва да се проучи дали базисният стремеж към себеутвърждаване поражда, причинява, мотивира активността на субекта, насочена към постигане на идентичност.

Очертаните модели на себеутвърждаване и изграждане на психосоциалната идентичност при учениците и студентите могат да послужат като ориентир, даващ насоки за подкрепа като част от процеса на личностно развитие в учебна среда в различни дейности. Осигуряването на позитивна и стимулираща рамка, която да допринесе за самоопределеността и ефективното себеутвърждаване, се очаква да намери като резултат изразеност в по-висока мотивация за оптимална себереализация, кариерно ориентиране и просоциално поведение.

Инструменти

За целите на изследването са използвани два инструмента.

Въпросник за обективно измерване на статусите на психосоциална идентичност, дело на Дж. Адамс и сътрудници (Adams et al. 1989), адаптиран за български условия от Кр. Байчинска и М. Бакрачева (2001). Въпросникът се състои от 64 айтема, които определят четирите статуса на психосоциална идентичност (изградена, предрешена, дифузия и мораториум) в идеологическата и интерперсоналната сфера на идентичността.

Авторски въпросник за измерване на себеутвърждаването – Б. Василев, включващ 20 айтема, разпределени в две основни скали – себеутвърждаване чрез другите и себеутвърждаване чрез собствени успехи, както и в две допълнителни (скала за плътност на биографичните събития и скала за асертивност), които в процеса на емпиричните изследвания се проявиха като скали дистрактори.

Психометричните показатели на теста са добри. Резултатът от тест-ретеста е с коефициент на корелация $r = 0,76$. Коефициентът на Алфа на Кронбах за целия тест е .698, за първата скала – .708, а за втората – .702.

Корелацията между двете основни скали е отрицателна (-0.034), което заедно с натрупването на айтемите в два независими фактора показва самостоятелността на двата аспекта на себеутвърждаване. Това е също косвено (и предварително) потвърждение на очакването за йерархично подреждане (закономерно „следване“ в онтогенетичен план) на качествено различните степени (и нива) на себеутвърждаването и съответстващите им мотивационни еквиваленти, а също и на очакването, че в онтогенетичен план между тези степени ще има закономерно следване. В по-ранната възраст – тийнейджърската (тя е представена в първия възрастов срез – 16-годишните), себеутвърждаването се осъществява главно чрез поведение, насочено към приемане и одобрение от другите, а в по-късното юношество себеутвърждаването се пренася на по-високата си степен (ниво) – чрез стремеж към постижения и успехи, стойностни и ценни за субекта, сравнително независими от оценката на другите.

Изследвани лица

Едната изследвана извадка включва общо 364 лица, разпределени както следва: 143 ученици от 4 училища: едно от Кърджали и три от Пловдив. Средната възраст на учениците е 16,1 години. Другата извадка съставляват 221 студенти от Пловдивския университет и от филиалите му в Кърджали и Смолян. Средната възраст на студентите е 24,3 години, така че възрастовата разлика между двата изследвани възрастови среза е 8 години. Данните за извадките са представени на таблица 1.

Таблица 1. Изследвани лица

Ученици	14 – 16-годишни Средна възраст: 15,7 г.	17 – 19-годишни Средна възраст: 17,2 г.	Общо: 14 – 19-годишни Средна възраст: 16,1 г.
	91	52	n = 143
	Момчета: 76	Момчета: 67	
Студенти	Жени: 156	Мъже: 65	n = 221
	Възрастов диапазон: от 18 до 51 години Мода: 21 г.		Средна възраст: 24,3 г.

Резултати от изследването

На таблица 2 са корелациите между степените на себеутвърждаването и общите статуси на идентичност. Тези корелационни връзки са най-интересните за емпиричното изследване, защото дават отговор на основната изследователска задача и представляват емпиричната проверка на основната

изследователска хипотеза. Поради това ще бъдат анализирани по-внимателно и подробно.

Таблица 2. Корелации между степените на себеутвърждаване и общите статуси на идентичност (N=364)

Статуси на идентичност и степени на себеутвърждаване		Себеутв. чрез другите	Себеутв. чрез успехи	Статус дифузия	Предре-шена	Мораториум	Изгра-дена
Себеутвърждаване чрез другите	Корелация по Пиърсън		-.034	.287	.459	.353	.116
	значимост		.519	.000	.000	.000	.027
Себеутвърждаване чрез успехи	Коефициент на Пиърсън	.034		-.171	-.192	.002	.387
	значимост	.519		.001	.000	.970	.000
Дифузия	Коефициент на Пиърсън	.287	-.171		.411	.551	-.109
	значимост	.000	.001		.000	.000	.038
Предрешена	Коефициент на Пиърсън	.459	-.192	.411		.383	.171
	значимост	.000	.000	.000			.001
Мораториум	Коефициент на Пиърсън	.353	.002	.551	.383		.086
	значимост	.000	.970	.000	.000		.101
Изградена	Коефициент на Пиърсън	.116	.387	.109	.171	.086	
	значимост	.027	.000	.038	.001	.101	

Корелационните коефициенти потвърждават хипотетичните очаквания, че качествено различните степени на себеутвърждаването корелират с различните статуси на идентичност. Очаквано и логично юношите, които се себеутвърждават чрез приемане и одобрение от другите (външно или неавтономно себеутвърждаване), пребивават в статусите на идентичност „предрешена“, „мораториум“ и „дифузия“ (съответно $r = 0.459$, $r = 0.53$ и $r = 0.287$ при $p \leq 0.01$). Обратно (и отново очаквано и логично) – себеутвърждаването чрез резултати и успехи (автономно себеутвърждаване) е в отрицателна корелация със статусите предрешена и дифузия ($r = -0.192$ и -0.171) и не корелира със статуса мораториум ($r = 0.02$). *Затова пък (отново очаквано, съобразно*

основната хипотеза) автономното себеутвърждаване чрез успехи корелира положително ($r = 0.387$ при $p \leq 0.01$) с изградената идентичност.

Потвърждаването на очакваната връзка между себеутвърждаването (и неговите две различни степени) и статусите на психосоциалната идентичност *потвърждава основната изследователска хипотеза* за взаимната зависимост между двата феномена и личностни конструкти ролята на себеутвърждаването като предиктор и активатор на процеса на придобиване на идентичност в юношеството.

Но получените емпирични данни и тяхната статистическа оценка дават още един изследователски резултат и ефект. Чрез проследяването на корелационните връзки между различните степени на себеутвърждаване и различните статуси на психосоциална идентичност по косвен начин *се валидизират и двете основни, качествено различни скали от теста за изследване на себеутвърждаването.*

От тази таблица заслужават внимание и някои други корелационни зависимости – тези между различните статуси на идентичност. Откроява се положителната и сравнително висока корелация между статусите дифузия и мораториум ($r = 0.551$), между дифузия и предрешена ($r = 0.411$) и между предрешена и мораториум ($r = 0.383$). В същото време изградената идентичност корелира отрицателно с дифузия ($r = -0.109$) и съвсем слабо – с предрешена и мораториум ($r = 0.171$ и $r = 0.086$).

Заслужава да се открие и подчертае още един интересен аспект при тълкуването на корелационните зависимости между степените на себеутвърждаване и общите статуси на идентичност: себеутвърждаването чрез приемане и одобрение от другите не следва да се разглежда (и особено да се заклеймява) като пониска и по-нисша форма на стремеж към постигане на чувство за собствена значимост. Данните показват, че тази степен на себеутвърждаване е свързана (корелира положително, макар и нееднакво високо) с всички статуси на идентичност, което налага извода, че стремежът към приемане и одобрение от референтната общност е естествен стремеж за човека, особено в млада възраст, и има своето място и значение в процеса на израстването и съзряването на личността.

Може би най-обоснованият и разумен извод е, че в юношеството следва да се постига баланс и равновесие между двете степени (и съответно – посоки) на себеутвърждаването на младите хора. Като същевременно се отчита, че типично за възрастта им е да преобладава себеутвърждаването чрез приемане и одобрение от другите (връстниците), поради което във възпитателната практика следва да се подкрепя и стимулира стремежът на юношите към автономно избиране на цели, преследване на качествени резултати и успехи. Именно по този начин (а не чрез конфронтация с другите) младата личност трябва да се приближава към своята поведенческа и личностна автономия и към своята психосоциална зрялост.

Интересни резултати са получени, когато са изчислени корелационните зависимости между степените на себеутвърждаването и всеки един от статусите на психосоциална идентичност (таблицы 3, 4, 5 и 6).

Таблица 3. Влияние на себеутвърждаването върху дифузията
(зависима променлива – статус дифузия)

Степени на себеутвърждаване	Нестандартизирани коефициенти	Стандартна	Стандартизирани коефициенти	t - ст-т	значим.
	B	грешка	Beta		
Константа	6.459	.563		11.68	.000
Себеутвърждаване чрез другите	.458	.081	.282	5.663	.000
Себеутвърждаване чрез успехи	-.318	.098	-.161	-3.239	.001
Adjusted R Square .108 F=21,928; p <.000 CI = 95%					

Данните сочат, че факторът себеутвърждаване обяснява 10% от дисперсията в статуса дифузия. Себеутвърждаването чрез приемане и одобрение от другите води към по-високо ниво на дифузия, докато – обратно – дифузията е по-ниска, когато себеутвърждаването се осъществява чрез собствени успехи, т.е. автономно. Потвърждава се очакваната връзка между „качеството“ (степената) на себеутвърждаването и статуса на идентичност.

Таблица 4. Влияние на себеутвърждаването върху предприешената
(зависима променлива – предприешена)

Степени на себеутвърждаване	Нестандартизирани коефициенти B	Стандартна грешка	Стандартизирани коефициенти Beta	t - ст-т	значим.
Константа	5.094	.626		8.137	.000
Себеутвърждаване чрез другите	.887	.090	.453	9.872	.000
Себеутвърждаване чрез успехи	-.420	.109	-.177	-3.853	.000
Adjusted R Square .242 F= 57.509; p <.000 CI = 95%					

Тук себеутвърждаването обяснява 24% от вариациите в статуса „предриешена идентичност“. Високият коефициент на корелация ($r = 0.887$, $p < .000$) свидетелства, че себеутвърждаването чрез приемане и одобряване от другите е *силен предиктор* на предприешената идентичност (младият човек, стремящ се да се себеутвърди чрез одобрението на другите, е силно

възприемчив към техните въздействия и податлив на техните внушения). Същевременно себеутвърждаването чрез собствени успехи води до снижаване на предreshената идентичност, което се доказва от отрицателната корелация ($r = -0.420$, $p < .000$).

Таблица 5. Влияние на себеутвърждаването върху мораториума (зависима променлива – мораториум)

Степени на себеутвърждаване	Нестандартизираните коефициенти В	Стандартна грешка	Стандартизираните коефициенти Beta	t - ст-т	значим.
Константа	4.855	.581		8.353	.000
Себеутвърждаване чрез другите	.598	.083	.353	7.173	.000
Себеутвърждаване чрез успехи	.029	.101	.014	.284	.777
Adjusted R Square .125 F=25.729; p<.000 CI = 95%					

Обяснената дисперсия чрез себеутвърждаването по отношение на статуса мораториум е 13%. Себеутвърждаването чрез приемане и одобрение от другите влияе положително върху мораториума ($r = 0.598$), докато себеутвърждаването чрез собствени успехи и резултати не корелира с мораториума. Отново може да се заключи, че се наблюдава синхрон (сходство или съвпадение в съдържанието и посоките) между двата съпоставяни феномена, което също потвърждава основната хипотеза на изследването.

Таблица 6. Влияние на себеутвърждаването върху изградената идентичност (зависима променлива – изградена идентичност)

Степени на себеутвърждаване	Нестандартизираните коефициенти В	Стандартна грешка	Стандартизираните коефициенти Beta	t - ст-т	значим.
Константа	4.328	.471		9.190	.000
Себеутвърждаване чрез другите	.182	.068	.129	2.689	.007
Себеутвърждаване чрез успехи	.668	.082	.392	8.149	.000
Adjusted R Square .162					
F=36,118; p<.000					
CI = 95%					

Себеутвърждаването обяснява 16% от дисперсията при статуса на изградената идентичност. Себеутвърждаването чрез успехи и резултати, постигнати със собствени усилия, влияе положително върху придобиването на изградената идентичност в юношеска възраст ($r = 0,668$); корелацията на изградената идентичност със себеутвърждаването чрез приемане и одобрение от другите също е положителна, но слаба ($r = 0,182$).

Получените статистически резултати дават основание за следното заключение: себеутвърждаването в млада (тийнейджърска и юношеска) възраст „върви“ по две линии или посоки, които поведенчески и смислообразуващо се различават: себеутвърждаване чрез приемане и одобрение от другите (не-автономно, външно мотивирано и зависимо) и себеутвърждаване чрез преследване и постигане на качествени резултати и успехи (автономно, вътрешно мотивирано себеутвърждаване). *Всяка от тези линии и посоки на себеутвърждаване има своето място, има и своето значение в живота и в личностното развитие на младия човек.*

Дискусия

Хипотезата на изследването е изцяло потвърдена: между себеутвърждаването и психосоциалната идентичност съществува значима връзка, като по-високата степен на себеутвърждаване корелира с по-високите статуси на идентичност.

Емпиричните резултати от изследването дават основание, като цяло, да се поддържа издигнатата теоретико-изследователска теза, че *себеутвърждаването се явява предиктор – стимул и мотиватор на постигането на идентичност в юношеската възраст.* Между идентичността и нейните различни статуси и себеутвърждаването и неговите качествено обособени степени се наблюдават редица положителни корелационни връзки и зависимости, които потвърждават това твърдение.

Резултатите може да се обобщят и по следния начин: повишеният стремеж към себеутвърждаване – и когато се проявява чрез ориентация към другите и търсене на външна подкрепа, и когато се реализира чрез собствени успехи, автономно, като цяло, води до по-успешно самоопределяне, стимулира постигането на психосоциална идентичност при младия човек.

Естествено е, че с натрупването на социален опит и с постигането (намирането) на собствена позиция в живота при юношата нараства ролята на себеутвърждаването чрез постигането на собствени цели и успехи, но това не отменя или намалява значението на другите (връстници и възрастни) в живота и съответно тяхната роля като референтни общности в оценяването и регулацията на поведението на юношата.

Може да се заключи, че младите хора, които владеят прийоми на рефлексивния анализ, по-успешно ще разбират и осъзнават събитията и постижения-

та в процеса на своето себеутвърждаване и достиженията в процеса на своята идентичност.

Получените резултати от изследването могат да бъдат използвани в приложен план в работата с юноши и младежи в подкрепа на траекториите на тяхното самоопределяне и себerefлексия. Те са приложими в частност в образованието както аспект, свързан както с организацията на учебния процес, така и с начина на комуникация и мотивация на обучаемите. Отчитането на потребностите и предпочитанията може да бъде полезно за корективни дейности в случаите на рисково поведение. Същевременно осигуряването на възможности за изява и предоставяне на подкрепяща обратна връзка могат да стимулират оптималното разгръщане на личния потенциал. Комуникацията и подкрепата на личностното развитие в учебна среда са важен инструмент за изграждане на цялостното светоусещане и нагласа към адаптивно себеутвърждаване и себerefлексия.

ЛИТЕРАТУРА

- ADAMS ET AL., 1989. Objective measure of ego identity statuses: A identity status. *Journal of Youth and Adolescence*, Vol. 8.
- БАЙЧИНСКА, КР. & СТЕФАНОВА-БАКРАЧЕВА, М., 2001. *Българска адаптация на методика за обективно измерване на статуса на психосоциална идентичност (EOMEIS – 2) на Дж. Адамс и кол. – индивидуално и групово ниво*. София: Институт по психология.
- ВАСИЛЕВ, Б., 2016. Стремешът към себеутвърждаване като базисна характеристика на човека и неговото развитие в онтогенезата. *Психология на развитието*, Vol. 2.
- ERIKSON, 1963 & ERIKSON, E. H., 1963. *Childhood and Society*. New York: W.W. Norton & Company.
- MARCIA, J. E., 1966. Development and validation of ego-identity statuses. *Journal of Personality and Social Psychology*, Vol. 3, pp. 551 – 558.

REFERENCES

- ADAMS ET AL., 1989. Objective measure of ego identity statuses: A identity status. *Journal of Youth and Adolescence*, Vol. 8.
- BAYCHINSKA, KR. & STEFANOVA-BAKRACHEVA, M., 2001. *Balgarska adaptatsiya na metodika za obektivno izmervane na statusa na psihosotsialna identichnost (EOMEIS – 2) na Dzh. Adams i kol. – individualno i grupovo nivo*. Sofia: Institut po psihologiya, BAN.
- ERIKSON, 1963 & ERIKSON, E. H., 1963. *Childhood and Society*. New York: W.W. Norton & Company.
- MARCIA, J. E., 1966. Development and validation of ego-identity statuses. *Journal of Personality and Social Psychology*, Vol. 3, pp. 551 – 558.

VASILEV, B., 2016. Stremezhat kam sebeutvarzhdavane kato bazisna harakteristika na choveka i negovoto razvitie v ontogenezata. *Psihologiya na razvitiето*, Vol. 2.

IDENTITY, SELF-AFFIRMATION AND SELF-REFLECTION OF SCHOOL AND UNIVERSITY STUDENTS

Abstract. Self-reflection skills are built as a part of the overall psychosocial development and self-determination and this process can be effectively promoted. The ability to maintain optimal self-esteem and self-awareness is formed in the course of seeking and discovering oneself in relation to the possibilities and the pursuit of self-affirmation. Outlined are the results of 364 school and university students as representatives of the most sensitive period of identity construction. The emphasis is mainly on the relations between self-affirmation and identity. The data from the empirical study on the phenomena of self-affirmation and identity are interpreted in terms of personal reflection. The general conclusion supports that increased self-affirmation – both the pursued externally as orientation and support and authentic and autonomous through personal achievements, facilitates personal commitments and authentic exploration and attainment of the psychosocial identity. Results highlight the implications that can be pursued in academic setting and can be useful for all who are involved in education and training of school and university students.

Keywords: identity; self-affirmation; self-reflection

✉ **Dr. Boyan Vasilev**

ORCID iD: 0000-0003-0141-9295

Plovdiv University 'Paisii Hilendarski'

Plovdiv, Bulgaria

E-mail: boyan_v@abv.bg

✉ **Dr. Margarita Bakracheva, Assoc. Prof.**

ORCID iD: 0000-0002-2939-3288

Sofia University

Sofia, Bulgaria

E-mail: mbakrachev@uni-sofia.bg